

No ka Ha'aheo

na Kalei Kawawa

E o mai e nā hoa mai ka pi'ina a ka lā i Ha'eha'e a i ka mole 'olu 'o Lehua. 'O wai kai nānā i nā Koa pōpeku e pā'ani ana ma ka Sugar Bowl ma ka lā mua o nei makahiki? Na nā po'e a pau paha o ka pae 'āina 'o Hawai'i, 'eā? Ua alu like kākou a pau i ka paipai 'ana i ke kime o Hawai'i i ia lā. 'A'ole o kana mai ko kākou ha'aheo.

He wā kēia e ha'aheo ai ka Hawai'i. 'A'ole no ka pōpeku wale nō. Eia a'e 'o Makali'i e kau wale ana i luna, kau pū me ka ho'olaha 'ana i ka wā o ka Makahiki!

Ua hala nā mahina a Kū, a na Lono kēia wā. He wā e ho'okūkū ai nā 'ālapa e hō'ike i ko lākou mākaukau, ikaika, akamai a pēlā wale aku ma nā pā'ani o ko kākou po'e kūpuna.

I kēlā me kēia Ianuali ma ka moku'uni 'o Moloka'i, ua ho'ola'a 'ia kekahi hopena pule no ka ho'okūkū 'ana ma nā pā'ani Makahiki. He hopena pule kupaianaha nō ho'i kēia no ka moku'uni holo'oko'a. 'Oiai he kama kēia na Hina, e wehewehe ana au i kekahi mau mea i pili i ka Makahiki ma Moloka'i.

Ua ho'oka'awale 'ia nā 'ālapa i 'ekolu hui. 'O ka hui mua, 'o ia nō nā haumāna o ke kula ha'aha'a. 'O ka hui 'alua, 'o ia nā haumāna o ke kula waena. A 'o nā haumāna o ke kula ki'eki'e me nā mākuā ka hui 'akolu. Pā'ani nā hui a pau ma ka Pō'aono – 'o ka muli ka mua a 'o ka mākuā ka hope. Ma ka Pō'alima, 'o nā haumāna o ke kula waena me ka hui mākuā nā mea pā'ani.

No laila, inā ua hoihoi kekahi haumāna o ke kula nei e komo i kēia 'ano hana, e komo ana ua haumāna lā i ka ho'okūkū 'ana ma ka hui mākuā. I ka pō o ka Pō'alima, hui nā moho hoihoi i ka pā'ani 'ana ma Kaunakakai ma ka pāka ma kahi o Mitchell Pauole. Ho'omaka ka pā'ani 'ana ma kahi o ka hola 'eono o ke ahiahi. Ma kēia pō o ka pā'ani 'ana, 'a'ohe kime. Ho'okūkū ke kāne me ke kāne, a ho'okūkū ka wahine me ka wahine. He 'umi mau pā'ani Makahiki ma ia pō: 'o ke kūkini li'i, 'o ke kūkini loa, 'o ka uma, 'o ka pāuma, 'o ka ulu maika, 'o ka moa pahe'e, 'o ka 'ō'ō ihe, 'o ka haka moa, 'o ka hāpai pōhaku, a 'o ka huikihuki. Inā 'a'ole i kama'āina kekahi o nēia mau pā'ani Makahiki iā 'oe, e aho paha ka hele 'ana i Moloka'i nui a

Hina e 'ike maka i kēia 'ano hana!

Ma ka hopena o ka pā'ani 'ana, ho'okahi wale nō lanakila mai ka hui kāne me ka hui wahine. Na ka lanakila o nā kāne ke kuleana e hāpai iā Lono i ka ho'omaka 'ana o nā pā'ani makahiki i ke kakahiaka o ka Pō'aono, a na ka lanakila o ka wahine ke kuleana o ka hā'awi 'ana i ka ho'okupu mua.

Ma ka Pō'aono, pā'ani hou nā mākuā ma hope o ka pā'ani Makahiki 'ana o nā kula ha'aha'a a me nā kula waena. 'O ka mea e 'oko'a ai ka Pō'alima me ka Pō'aono, 'o ia nō ka ho'okūkū 'ana ma ke 'ano he kime! Ho'okahi moho a nā kime pākahi no kēlā me kēia pā'ani. A no ka hukihuki 'ana, he 'eono mau moho a nā kime pākahi.

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 2)

No ka Ha'aheo
(ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao I)

He le'ale'a kēia mea ke lohe aku, 'a'ole anei? E, le'ale'a ke komo 'ana i kēia 'ano hana, a 'a'ole e nele ana ka le'ale'a o ka māka'ika'i 'ana i nā haumāna o ke kula ha'aha'a e ho'okūkū ana ma nā pā'ani Makahiki. Ha'aheo au i ku'u mau kaikaina, i nā kamaiki o Moloka'i e holomua ana ma kēia 'ano hana. He mea Hawai'i kēia! A e holomua ana nō kēia mau kama a Hina ma kēia 'ano hana.

'Oiai 'a'ohe kime pōpeku ma Moloka'i, ua like nō kēia Makahiki me ka Sugar Bowl a i 'ole ka Super Bowl i nā kupa o ia 'āina. He wā ia no ka hui 'ana o Na'e, Lalo, 'Ākau, me Hema. A alu like nā kupa i ka paipai 'ana i nā moho a pau o ia lā. 'A'ohe uku i loa'a i ka lanakila 'ana i nā pā'ani Makahiki. Ua lawa nā 'ālapa i ka ha'aheo.

Aloha nō, ua hala 'ē ka pu'ulena no ke komo 'ana ma ke 'ano he moho no ka Makahiki ma Moloka'i. Akā he mea pono paha ia i nā kau e hiki mai ana. E ala ē e nā mamo a Makoa, a e komo i nā pā'ani Makahiki. E ho'oma'ama'a no ka ho'okūkū 'ana ma Moloka'i i kēia makahiki a'e. *Pua ka uwahi o kā'e'a'e'a moku o Hina!* (ON #2698) Mai, e pā'ani Makahiki kākou!

E Mālama i ko Kākou Kua'ana

na Nohea Kumalae

Aloha mai e nā hoa'āina mai ka mokupuni o ka liko lehua a i ka mokupuni o ka mokihana. Wahi a kūpuna: *He ali'i ka 'āina; he kauwā ke kanaka.* 'O ka mana'o o kēia 'ōlelo no'eau, he mea waiwai loa ka 'āina, no ka mea, aia ke ola 'ana o kākou a mālama 'ia ka 'āina. Na ka 'āina e hānai i nā kākou a me nā holoholona like 'ole. 'A'ohe 'ai a kākou inā ua pau ka pono o ka 'āina. Inā 'a'ohe o kākou 'āina 'a'ole hiki iā kākou ke ola. He kauwā kākou, no ka mea, e

mālama nō kākou i ka 'āina. 'O ko kākou kua'ana ka 'āina. Ua pōina paha ke kua'ana iā kākou? I kēlā me kēia nūpepa, aia he mo'olelo no ka mālama 'ana i ko kākou kua'ana. Mali'a paha, ua ho'omaka kākou a pau e mālama i ka 'āina a kākou e noho nei, 'a'ole paha. He kuleana nui ko kākou e mālama ai i ka 'āina e hānai iā kākou, i nā pua.

E nā pua o ka 'āina 'eleu paha kākou i ka heluhelu 'ana i nā mo'olelo he nui e pili ana i ka mālama 'ana i ka 'āina. Makemake kākou e kōkua i ka 'āina ma hope o ka heluhelu 'ana i nā mo'olelo, akā, moloā maila kākou. Nui ka hana o ke ola, a pōina koke kā kākou 'eleu. Nui nā mea li'ili'i i hiki ke hana 'ia no ka mālama 'āina. Inā hele 'oe i ke kula, hiki ke hui pū me kou mau hoa a hele pū i ke kula ma ho'okahi ka'a. Hiki ke mālama i ka 'āina a me kāu kālā kekahi! Hiki ke hele wāwae a i 'ole, holo i ka paikikala inā 'oe makemake. A pēlā e mālama 'ia ai kou kua'ana a me kou kino nō ho'i.

E mālama nō nā kaikaina i ka 'āina no ka mahi 'ai 'ana, 'a'ole no nā hale wale nō. Hiki iā kākou ke kōkua ma o ke kū'ai 'ana mai i nā mea 'ai mai nā

E mālama kākou i kēia pae moku.

mahi 'ai o Hawai'i nei. Aia he mau mahi 'ai e hele mai i kēia kula nei o Hawai'i ma Mānoa, i nā hale pule, a me nā wahi like 'ole; e kū'ai paha i kāu mau mea 'ai maiā lākou mai. 'O'i aku ke kū'ai 'ana i kā lākou mau mea ma mua o nā hale kū'ai ma'a mau. He kōkua nō ho'i kēia, no ka mea, e mau ana ka 'āina mahi 'ai i ia 'ano kākou. A loa'a nō nā 'āina ho'oulu mea 'ai, 'a'ole wale nō 'o ka 'āina nui o ka hale. Hiki nō ho'i iā 'oe ke nīnau i nā nīnau like 'ole, i 'ike 'oe i nā mea i ulu ai kā lakou mea 'ai. Inā ho'ohana lākou i nā lā'au make haipilikia, 'a'ole paha kēlā he mea kūpono.

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 11)

Hana 'I'o ka Haole!

na Kēhaulani Wong

Welina me ke aloha e nā kama'āina o nā 'alā makahinu nei. Nani maoli nō ka 'āina o Hawai'i, nā pōhaku 'ewalu e ka'apuni 'ia e nā kapakai hiwahiwa a me ke kai uli ākea o ka Pākīpika e ho'oka'awale iā kākou me ka 'āina haole. I kēia au na'e e emi ai nā kapa kai, a kūkulu 'ia nā hale nui ma ko kākou kahakai. E kū'ē mau nō kākou i ka nohona o kēia po'e waiwai ho'owahāwahā e kū'ai mai i ka 'āina he nui ma ko kākou one hānau! Inā 'a'ole kākou e kū'ē aku, nui hou aku nā hale e kūkulu 'ia ana, a 'a'ole paha nui nā kahakai i koe no kā kākou kamali'i e luana ai. A e ho'olilo 'ia ana paha ka 'āina o Hawai'i i 'āina haole.

Hana 'i'o ka haole! He 'ōlelo no'ēau kēia. I ka wā kahiko, no nā kānaka a pau ka 'āina. Aia i ka po'e a pau ke kuleana e mālama i nā 'āina a pau. Ua mālama 'ia ka 'āina e ka po'e, a ua hānai 'ia ka po'e e ka 'āina. I ka wā iā Kamehameha a ma mua iho, 'a'ole nō i kū'ai ka po'e i ka 'āina, no laila 'a'ohē 'āina kū'ai, 'a'ohē kuleana 'āina, he 'āina wale nō e noho ai ka lehulehu. 'O ka mana'o o ia 'ōlelo no'ēau, i lawa nō a kū'ai mai ka po'e haole i ka 'āina, ua ho'okumu 'ia ke kānāwai "komo hewa" a ua ho'opuni 'ia nā 'āina kū'ai e nā pā, i pāpā 'ia nā kānaka 'a'ole e komo.

Mai ka makahiki 1848 a hiki i kēia au, mau nō ke 'ā'ume'ume 'ana ma waena o ia po'e waiwai a me ke aupuni o Hawai'i a like pū me nā kānaka Hawai'i. Kūkulu kēia po'e ho'okelakela i nā hale nui ma nā kahakai a puni ka pae 'āina. Ke kūkulu 'ia he hale ma kahakai, kaupalena 'ia ka hele 'ana o ka po'e kama'āina i ia kahakai. I kēia mau lā, nui nā hale ma nā kahakai like 'ole. Auē nō ho'i ē!

I kēlā Kēkēmapa aku nei i ho'opa'a 'ia ai nā 'īpuka o ke ala lehulehu i ke kahakai 'o Kalama. Na kekahi mau kānaka e noho i Kailua i ka moku 'o Ko'olaupoko ma ka mokupuni 'o O'ahu, na lākou ia hana. Namunamu akula ua po'e 'au'a lā, "Nui nā

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 4)

He Kepanī 'Olu'olu

na Kōa Merino

Aloha mai kākou, e nā pua o ka honua i lalo o Ka'ōnohiokalā. Aloha!

Eia ke pa'i mua o kēia kau o ka nūpepa *Ka Ulu Hoi*. He mea waiwai kēia nūpepa no nā haumāna 'ōlelo Hawai'i ma ke kula nui o Hawai'i. No laila, e noho i lalo me ka mālie a e ulu kāu hoi!

'Akahi nō a lohe aku ka pepeiao i ka lono no kekahi kāne Kepanī a me kona ho'olimalima 'ana i kona mau hale nani i Kahala, a ulu ka hoi e pili ana i kāna lokomaika'i. He mea hoihoi kēia no nā kānaka Hawai'i. I ka lā iwakālua kūmālua o Malaki i ka makahiki 'elua kaukani me 'ehiku, ua hana 'ia he mea kupaianaha.

Na kekahi Kepanī 'ona pliliona, na Genshiro Kawamoto, i ho'olimalima aku i kona mau hale nani 'eiwa i Kahala i nā 'ohana Hawai'i 'ilihune. No Iāpana mai 'o ia a he kālepa 'o ia. He keu 'o ia a ka waiwai a he mau aleku'i kāna ma Iāpana.

'Imi 'o ia a loa'a 'ewalu 'ohana no ka noho 'ana i ia mau hale. No kona mau hale i Hawai'i nei, ua 'imi 'o Kawamoto i nā 'ohana 'ilihune i hiki 'ole ke noho i ka 'olu'olu. 'Ae 'ia ka noho 'ana o lākou ma ia mau hale me ka manuahi no 'umi makahiki.

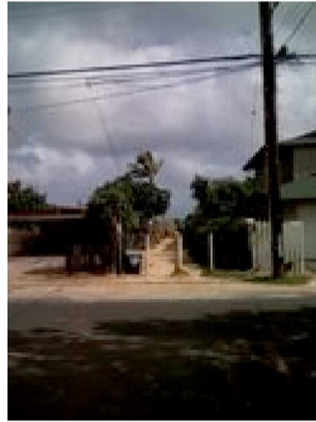
'O Dori-Ann Kahele a me kāna mau keiki kekahi o nā 'ohana i ne'e aku i ia mau hale. He makua ho'okahi 'o ia a 'elima āna kaikamāhine. Ma mua o ko lākou noho 'ana i ka hale nani ma Kahala, ma ka hale ho'omalū 'ilihune aku nei lākou no 'elima makahiki.

He mea 'olu'olu kēia Kepanī, 'eā? Inā na'e 'oe e no'ono'o e pili ana i kēia kūlana e 'ike ana 'oe i ka hemahema. Wahi a nā kānaka e noho a puni 'o Kawamoto, ke ho'ā'o nei 'o ia e ho'ēmi i ka waiwai o ka 'āina ma Kahala ma o ke kū'ai 'ana i nā hale a pau āna. 'A'ole ia he mea 'oia'i'o akā na'e he mea ia e no'ono'o ai.

Pehea nā mikaō o ia mau hale? Pehea ka uku no ho'okahi mahina? Mali'a, he pipi'i nō. Inā ho'i hā pēlā,pehea e noho ai ka 'ilihune ma ia mau hale? He mea ia a kākou e mana'o ai.

Wahi a Kahele, "Aia ka pono 'o ka mahalo."

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 4)

Ma Ka'ōhao kēia ala e hiki aku ai i kahakai. He ala na ka lehulehu, a he mea e alai 'ole 'ia.

Hana 'Ō ka Haole! (ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 3)

kānaka ma ko mākou ala nui, nui nā ka'a, nui nā malihini ma ko mākou kahakai, nui ka 'ōpala, nui nā hana kuli, nui nā pilikia a pēlā aku..." Pēlā nō ia kumu i ho'ōpa'a aku nei lākou i nā ala. Akā, pehea lā ke kūpono o ia kumu? Kūkulu lākou i nā hale "nui" a lawe akula i nā mea he "nui" me ka mahalo 'ole i nā maka'āinana, a laila namunamu lākou e pili ana i nā pilikia he "nui." Kā!

Ma Makaua paha lākou e noho ai. Aia 'o Makaua i Kahana i ka moku 'o Ko'olauloa i kēia mokupuni nei. 'O ka mana'o o Makaua, he kanaka ho'ālohaloha 'ole.

'A'ole pono ka hana a lākou. Wahi a ke kānāwai o ke Aupuni nei, "No ka lehulehu nō nā kahakai a pau i Hawai'i nei." No laila, 'a'ole e ho'ōpa'a 'ia a kaupalena 'ia paha ho'okahi wahi i hāmama no ka lehulehu a like pū me nā ala aupuni. Nui kēia 'ano pilikia like i nā kahakai o Maui, Moloka'i, Kaua'i, Hawai'i a me O'ahu nei. No ke aha lā e mau nei kēia

Pono ka 'Okina a me ke Kahakō?

na U'ilani Urabe

E kuu makamaka heluhelu i ka olelo Hawaii, ke kamaaina o ke kaila kakau o ke au kahiko, anoai kakou. Maa anei na maka i ka heluhelu ana i na moolelo me ka ole o ka okina a me ke kahako? Ma Hawai'i nei, ola nō ke a'o 'ana i ka 'ōlelo Hawai'i i nā kamali'i o Hawai'i. Ua ho'okahua 'ia nā kula Pūnana Leo a me nā kula kaiāpuni i mea e a'o ai i nā pua o Hawai'i i ko kākou 'ōlelo makuahine. I ia mau kula, lu'u iho nā keiki i ka 'ōlelo Hawai'i, a waiho 'ia ka 'ōlelo Pelekāne ma ka 'ao'ao ma loko o ke kula. No laila, 'oko'a ke 'ano o ka nohona o ua mau keiki nei, no ka mea, he mau keiki leo lua lākou. Ma nā kula 'ōlelo Hawai'i, 'o ka 'ōlelo Hawai'i wale nō kai a'o 'ia ma nā papa a pau, e like me ka makemakika, ke akeakamai, a me ka 'ike Hawai'i.

I loko o ka papa mālaa'o a me ka papa 'ekahi paha, a'o nā keiki i ka pī'āpā. A a'o 'ia ua mau kamali'i nei i ka pela 'ana me ka 'okina a me ke kahakō. Akā, i kekahi mau papa, 'a'ole lākou e a'o ana i ke kākau 'ana me ka 'okina a me ke kahakō. He pilikia maoli anei kēlā?

Ke 'oe nānā a heluhelu i nā nūpepa kahiko, 'a'ole i pa'i 'ia ka 'okina a me ke kahakō. A maopopo 'ē ka

mau pilikia? 'O kākou, 'o ka po'e Hawai'i kai noho mua ma kēia mau one. No kākou nā kuleana o kēia 'āina, o ko kākou 'āina! Pono kākou e kū'ē i ka ho'ēmi 'ia 'ana o ko kākou mau kahakai a e mālama i nā kānāwai nāna e mālama i nā ala kahakai no ka po'e o Hawai'i i hiki i nā kānaka ke luana mai i nā one o Hawai'i a mau loa aku.

He Kepani 'Olu'olu (ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 3)

He 'ōlelo maika'i kēia a he hana maika'i nō ho'i kēia. Nui nō na'e nā nūnau e kupu mai ana. Pehea 'o ia ala e koho ai i nā 'ohana e noho ma nā hale? Ma hea 'o ia e 'imi aku ai i 'ohana kūpono? Pehea nā 'ohana Hawai'i i koe? Aia nā kānaka waiwai i Hawai'i e makemake e hana like? He mau mea kēia a kākou a pau e no'ono'o ai. hea 'o ia e 'imi aku ai i 'ohana kūpono? Pehea nā 'ohana Hawai'i i koe? Aia nā kānaka waiwai i Hawai'i e makemake e hana like? He mau mea kēia a kākou a pau e no'ono'o ai.

mana'o o nā hua 'ōlelo i ka mea heluhelu ma muli o ka pō'aiapili. A i ke au i pa'i 'ia ai nā nūpepa 'ōlelo Hawai'i, he mau mānaleo paha ka hapanui o nā mea heluhelu i ua mau nūpepa nei. A 'a'ole pono lākou e heluhelu a kākau i nā 'okina a me nā kahakō.

'Oko'a nō na'e kēia au, no ka mea, 'a'ole nui ka po'e mānaleo. A 'o ka hapanui o nā kānaka 'ōlelo Hawai'i ma kēia pae 'āina nei, a'o kākou i ka 'ōlelo Hawai'i ma ke kula ki'eki'e a i 'ole ke kula nui. No laila, he pono ka ho'okomo 'ana i kēlā mau māka 'ōlelo e hiki ai iā kākou ke ho'omaopopo i ka mana'o kūpono o nā hua 'ōlelo. Inā 'a'ole i ho'okomo 'ia ka 'okina a me ke kahakō, huikau paha ke kanaka i ka makahiki mua o kona a'o 'ana i ka 'ōlelo Hawai'i.

Wahi a kekahi, he mea pono nā māka 'ōlelo, no ka mea, 'a'ole maopopo ka 'ōlelo Hawai'i i ka po'e a pau a inā heluhelu ia mau kānaka leo lua i ka 'ōlelo, e heluhelu hemahema ana nō, a laila, e lilo ana paha ka mana'o maoli. No laila, maika'i paha ke kākau 'ana i ka 'ōlelo Hawai'i me ka 'okina a me ke kahakō. Akā, he pono ia ma nā kula kaiāpuni no nā kamali'i?

I ko'u nānā wale 'ana i ke keiki ma ka papa 'ekahi ma Waiau, 'a'ole lākou i a'o 'ia i ka pela 'ana i nā hua 'ōlelo me ka 'okina a me ke kahakō. A 'a'ole ia he pilikia. Maopopo 'ē ka mana'o o ka 'ōlelo i nā keiki me ka 'ole o nā māka i kākau 'ia. A i ko lākou heluhelu 'ana, puana pololei 'ia nā hua 'ōlelo. No

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 5)

No ka 'Okina a me ke Kahakō (ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 4)

laila, maika 'i paha ke a'o 'ana pēlā.

Ma ke kula nui a me kekahi mau kula ki'eki'e paha, kākau nā haumāna i ka 'okina a me ke kahakō. A ma nā puke 'ōlelo Hawai'i, pēlā nō ke 'ano o ke kākau 'ana. Akā, i ka piha 'ana o ka makahiki 'ekolu a 'oi o ke a'o 'ōlelo 'ana, heluhelu 'ia nā mo'olelo mai nā nūpepa 'ōlelo Hawai'i kahiko kahi e loa'a 'ole ai ka 'okina a me ke kahakō. A pono e ho'oma'ama'a i kēia 'ano kaila o ke kākau 'ana. No laila, hiki ke heluhelu a maopopo ka mana'o o ka mo'olelo ma muli o ke akamai o nā haumāna.

Malia paha, 'a'ole pono nā kumu e a'o i nā kamali'i i ka 'okina a me ke kahakō, akā, pono paha e a'o i nā 'ōpio i ka ho'ohana 'ana i ua mau māka nei. Inā a'o 'ia nā keiki ma nā kula kaiāpuni me ka 'ole o ka 'okina a me ke kahakō, 'a'ole pono lākou e kākau a heluhelu me ua mau māka 'ōlelo nei a e like ana ka hana me ko kākou mau kūpuna. A ma'alahi paha ko lākou a'o 'ana penei, no ka mea, a'o lākou i ka 'ōlelo Hawai'i a me ka 'ōlelo Pelekāne i ka manawa like. No laila, 'a'ole paha lākou e ho'ohālikelike i ka mana'o 'oko'a o nā 'ōlelo 'elua. Akā nō na'e, inā ho'omaka nā 'ōpio e a'o i ka 'ōlelo Hawai'i i nā kula ki'eki'e a i 'ole ke kula nui, pono paha lākou e a'o i nā māka 'ōlelo, no ka mea, nui ka ho'ohālikelike 'ana i ka mana'o o ka hua 'ōlelo Hawai'i me ka hua 'ōlelo Pelekāne. A mōakāka loa nō ka ho'omaopopo 'ana i ka mana'o ke heluhelu 'ia ka mo'olelo me ka 'okina a me ke kahakō. A ma hope o ka piha 'ana o ka makahiki 'ekolu a 'oi o ke a'o 'ana, hiki paha i nā kumu ke a'o me ka 'ole o ua mau māka 'ōlelo nei. Akā he aha ke kaila e pono ai?

Aia paha ke koho i nā kumu 'ōlelo Hawai'i, akā, no'u, 'a'ole pono nā kumu e a'o i ka 'ōlelo Hawai'i me ka 'okina a me ke kahakō i mea e like ai kākou me ko kākou mau kūpuna. Akamai nō lākou i ka 'ōlelo Hawai'i, a 'o ka hapanui, 'o ka 'ōlelo Hawai'i kā lākou 'ōlelo mua. A a'o 'ia lākou i ka puana pololei o nā hua 'ōlelo ma o ka ho'olohe a me ke kama'ilio wale 'ana nō. A laila ke heluhelu lākou i nā nūpepa, maopopo iā lākou ka mana'o kūpono. Inā a'o kākou pēlā, e like ana paha kākou me ka po'e kūpuna o Hawai'i nei.

No ka Ho'okū Ka'a ma Mānoa Nei

na Sanoi Peafu

'O wai ke noho ma ke alanui me ka nui launa 'ole o nā ka'a e hiki mai ai i ke kula i ka manawa kūpono i mea e loa'a kekahi wahi ho'okū ka'a? E ka maka heluhelu, ua ho'omaopopo 'oe i kekahi lā āu i hele ai i ke kula a loa'a 'ole kahi e kū ai kou ka'a, no laila, ua ho'i 'oe i kou hale? Ua uku 'oe i nā kenikeni āu i ho'āhu ai no ka ho'okū 'ana i ke ka'a? 'O wai ke ho'omaka i ka lā me ka hoka ma muli o ka ho'okū ka'a 'ana?

E kākau ana wau no ka pono o kākou, 'o ia ho'i nā haumāna o Mānoa. 'O ka ho'okū ka'a kekahi pilikia nui i kēia mau lā. Aia kekahi mau mana'o a'u e makemake ai e hō'ike aku iā 'oukou. A, eia ka'u kumu e kū'ē aku ai.

'O ka mea nui, 'a'ole lawa nā wahi ho'okū ka'a no kākou a pau. Ma muli o ka nui o ka po'e haumāna a me nā kumu e hele mai ana i ke kula nui o Hawai'i, ua piha koke ka hale i nā ka'a. Piha ia i ka hola 'ewalu i ke kakahiaka. No laila, aia ka pono 'o ka hele i ke kula ma mua loa o ia manawa. No'u iho, pono ia'u ke ha'alele i ko'u hale i ka hola 'eono i mea e loa'a ai kahi ho'okū ka'a. Pono ia'u ke hele i ia manawa ma muli o ka nui launa 'ole o nā ka'a ma ke ala nui, 'o ia ho'i, nui ka traffic! He pilikia nunui ia no'u a no nā kānaka a pau e kalaiwa mai Mililani, a me Kapolei, a me Wai'anae. 'O kēia kekahi kumu a'u e 'ōhumu aku ai i ko'u hele 'ana aku i ke kula i kēlā me kēia lā. Ua ho'omaka ko'u lā lō'ihi loa me ko'u puni 'ana i nā ka'a he nui lehulehu. He pilikia kēia! Hele a ukiuki au. No ka mea, i ka manawa a'u e hiki mai ai i ka papa, māluhiluhi wau a 'a'ole hiki ia'u ke nānā aku me ka maika'i.

Eia kekahi, i ka hola 'ehia e ho'omaka ai kāu papa mua? Aia kekahi mau haumāna e hele i ka papa mua i ka hola 'umikūmālua, akā, hō'ea maila lākou i ke kula i ka hola 'ewalu i mea e loa'a ai kekahi wahi ho'okū ka'a. Ho'omaka ka'u papa mua i ka hola 'eiwa, akā i ka hola 'ewalu au e hiki ai i ke kula. Pono wau e kali

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 6)

No ka Ho'okū Ka'a (ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 5)

no ho'okahi hola. He manawa lō'ihī loa ia e kali ai no ka mea, he pēpē ka'u. I ko'u mana'o, he ho'opau manawa kēia. Akā 'a'ohē a kākou koho. Inā makemake e ho'okū ka'a, aia ka pono 'o ka hō'ea ma mua o ka hola 'ewalu.

I ko'u mana'o, pono e kūkulu 'ia kekahi mau papahēle hou ma ka hale ho'okū ka'a 'ano nui a me ka hale 'ike Hawai'i. 'O ia wale nō ka ha'ina! I kēlā me kēia makahiki, komo mai kekahi mau haumāna hou a he mau ka'a ko lākou. 'Oī aku ka nui o nā haumāna hou e komo mai ma mua o nā haumāna e puka aku. I kēia wā, aia he 20,006 mau haumāna i komo mai ma kēia kula, a li'ili'i nō nā wahi ho'okū ka'a. Hiki ke 'ike 'ia ka pilikia!

'O kekahi mea nui, 'o ia ka uku ho'okū ka'a. Lilo aku 'ekolu mau kālā i kēlā me kēia lā, hele a pipi'i. I kēia kau, uku 'ia he \$2,600 no ka hele kula 'ana i ho'okahi kau. No nā haumāna kānāwai, uku akula lākou i \$12,888 no ka hele kula 'ana i ho'okahi wale nō kau. Pehea? Tsā! He pipi'i loa kēia no kākou. Hiki ke kū'ai 'ia mai kekahi ka'a no kēlā 'ano kālā!

No laila, e ho'okomo pū 'ia ka uku ho'okū ka'a i ka uku kula. Pa'akikī ka uku 'ana aku o ka haumāna i kēlā me kēia lā no kekahi mea e like me ka ho'okū ka'a. Pono ia'u ke uku no ko'u hale, ka uila, ko'u ka'a, ka'u mea 'ai, ka mālama 'ana i ka'u pēpē, nā puke, ke kula, a me ka ho'okū ka'a. *Po'ohū ka lae i ka 'ala.* Pipi'i loa ka nohona ma Hawai'i nei. 'O ka uku ho'okū ka'a, he pulukeke ia! E aho e ho'oponopono 'ia kēia pilikia o lilo ke kālā i kumu a nā haumāna e hele 'ole ai i ke kula.

E paipai a e huliāmahi kākou i ke kū'ē 'ana i kēia mau pilikia o ke kula. Inā e kū'ē ana ho'okahi wale nō haumāna he ho'okahi lima mana 'ole ia, 'a'ole e ho'okō 'ia ko kākou makemake. Akā, inā e kū'ē ana nā haumāna a pau, pēlā ho'i, he pu'upu'u lima ia, mali'a paha e ho'okō 'ia ana ko kākou makemake. 'A'ole anei?

No laila, e holo mua kākou. E nā kānaka e huhū ana i kēia makehewa o ke kālā, e hui pū kākou a kama'ilio. E ho'okō 'ia ko kākou makemake 'ana e ho'okū ka'a me ka uku 'ole 'ana. 'A'ole pono kākou e ho'opīhoihoi i ka piha 'ana o ka hale ho'okū ka'a mai kēia hope aku. Hiki iā kākou ke hui me nā kānaka e mālama i ka hale ho'okū ka'a a wehewehe i kēia pilikia nui. Inā kūpa'a kākou, hiki paha ke eo. He pilikia kēia no nā haumāna a pau, 'a'ole no ho'okahi wale nō haumāna. No laila, pono kākou e

'ōlelo me ka leo nui a me ka mana'o pa'a. *E ala! E ala! E kuilima!*

Ka Nohona Hou i ka Makahiki 2008

na Kamuela Ka'apana

Aloha mai e nā pua o ka pae 'āina o Hawai'i a Hau'oli Makahiki Hou! I ka wā ho'omaha nei, ua ho'onu'a kākou, inu nui kākou, a ho'onanea kākou, no laila, pehea mai nei kou kino i kēia manawa? Ua nui anei kou 'ōpū? Pehea kou mana'o no ka pono o ke ola kino o kākou? He maika'i kēlā, 'a'ole anei? E ho'omaka kākou i ka ho'oikaika kino 'ana, ka 'ai pono 'ana, a me ke ola hou 'ana.

I ka wā kahiko, ola maika'i ka po'e kānaka. Ua ho'onu'a lākou a nanea lākou, akā, ua maika'i ke ola kino o lākou. He aha kā lākou mau mea huna? 'O kekahi, ua hana lākou i kēlā lā me kēia lā. Ua hana kekahi kanaka ma loko o ka lo'i, i ka lawai'a kekahi kanaka a ua kuku nā wāhine i ke kapa a pēlā aku. Nui ka hana like 'ole o ka wā kahiko, akā na'e, 'a'ole maika'i loa ke ola kino o nā kānaka i kēia wā. No ke aha? I kēia wā, 'a'ole holoholo nā keiki i nā wahi like 'ole. Makemake lākou e noho ma loko o ka hale a pā'ani i ka Wii, ka Xbox 360, a nānā i nā kahua pūnaeweke 'o PukeMaka a me Ko'uWahi. 'A'ole lākou ho'oikaika kino, 'eā? A, 'o nā mākuā, 'a'ohē o lākou manawa ka'awale, no laila, 'a'ole lākou e 'a'a i ka holo wāwae 'ana, i ka pā'ani 'ana me kā lākou mau keiki, a pēlā aku. He aha lā?

He hapalua hola wale nō o ka hele wāwae 'ana e pono ai i mea e ho'oikaika i ka pu'uwai a me ke kino, wahi a ke kahua pūnaeweke 'o www.mamashealth.com. Inā 'a'ole 'oe makemake i ka hele wāwae 'ana, e komo i ka hale ho'oikaika kino. I kēia wahi e loa'a ai ka hana e lawakua ai kou kino. Nui nā 'ano hana like 'ole ka hāpai paona, 'onilele, a pēlā aku. Wahi a ua kahua pūnaeweke nei, hala 30 lā, a ma'a ka hana iā 'oe. Inā 'a'ole 'oe makemake i kēia mau hana, e hana i kou hana ho'oikaika kino punahele. E he'enalu paha, e 'au'au kai, e pā'ani kinipōpō peku, pōhina'i, a pēlā aku. No laila hiki ke ho'oikaika kino a le'ale'a ka hana.

'O kekahi mea nui, mai hana ho'okahi 'oe. E hana 'oe me kou 'ohana, kou mau hoa aloha, a pēlā aku. E koho i ka lā a 'oukou e hui pū ai a e hana nō! Noke i ka hana!

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 10)

No Ka Hana a Undercover Palala: Ka Ho'ōla Kino 'Ana

na Iokēpa "Undercover Palala" Gomes

Pehea 'oukou e ka po'e o ka pae 'āina 'o Hawai'i, maika'i anei ke ola kino? 'O ia paha, 'eā? Ke ola nei nō! Pa'akikī na'e ke ola 'ana i kēia mau lā. Ma muli o ka nui 'ana mai o ke kālā e uku ai no ka hale, ka wai, ka mea 'ai, ke ka'a, ke kula, a me nā mea 'ē a'e, 'a'ole i lawa ke kālā no ka uku 'ana i ke kauka a me ka 'inikua.

Wahi a ka US Census Bureau, i ka makahiki 2006, e noho ana he 21.7 pākēneka o nā Kānaka Maoli o Hawai'i a me ka Pākīpika me ka 'ole o ka 'inikua. Auē! Pehea lākou e uku ai no ka ho'ōla kino 'ana? Kōkua manawale'a aku kekahi mau kauka i nā Kānaka Maoli 'inikua 'ole, akā, pehea na'e ka hana inā loa'a ke kanaka i ka ma'i lolo? I ka ma'i 'a'ai? I ka ma'i pu'uwai paha? Nui 'ino nā ma'i e ho'opau 'ia ai ma ka haukapila wale nō. No laila, pehea e kōkua a ho'ōla 'ia mai ai nā kānaka i nele i ka 'inikua a i 'ole ke kālā?

He ha'ina paha ka'u! Wahi a ka lohe, i ka ho'okumu 'ia 'ana o ka Haukapila 'o Queen's i ka makahiki 1859, kauoha mai ka mō'i wahine 'o Emma lāua 'o ka mō'i 'o Kamehameha IV e manuahi ka ho'ōla kino 'ana no nā Kānaka Maoli i nele i ke kālā 'ole. Nīnau ihola wau, mau nō kēia hana lokomaika'i? A 'o ia ka ho'omaka 'ana o ka'u noi'i hele 'ana e pili ana i ka Haukapila 'o Queen's. Inā he 'oia'i'o kēia hana, kū nō i ka hoi. Nītele nō wau i ke 'ano o ka ho'ōla kino 'ana a me ke 'ano o nā kauka. I kēia wā, 'oi aku paha ka hoihoi o nā kauka i ke kālā ma mua o

ka pono o kānaka, no laila, hoihoi wau i ka 'ike 'ana i ka 'oko'a me ka 'ole o ke kauka ke uku 'ole 'ia.

Ma muli o ko'u 'i'ini e 'imi i ha'ina a me ko'u aloha nui no kākou a pau, lilo wau i kiu no ka lāhui Hawai'i, kai kapa 'ia 'o "Undercover Palala." No laila, eia ka'u mau hana kiu mua.

Ma mua o ka hele 'ana i ka Haukapila a me ko'u ho'opunipuni 'ana i nā kauka no kahi ma'i i loa'a 'ole ai au, a hilahila nō wau, 'o ka noi'i ka'u kuleana mua. 'Akahi, nānā 'ia ke kahua pūnaeweale a Queen's no ka

wehewehe 'ana mai i kēia hana maika'i. Kā! 'A'ohe mea o laila e pili ana i kēia hana pōmaika'i! Mali'a paha, 'a'ole i ho'olaha 'ia i mea e mālama 'ia ai kā lākou kālā. 'Alua, leka uila wau iā lākou i nā nīnau he nui. Ma mua o ko'u kū'e 'ana i ka Haukapila, pono lākou e ho'ākāka mai i nā kānāwai o ia wahi. Akā, ma hope o ka'u mau leka uila 'elua iā lākou, 'a'ohe mea i pane i nā nīnau.

A laila, ua kelepona wau i ka Haukapila. Ua pane 'ia ko'u kelepona 'ana aku e ke ke'ena uku kālā. Ho'omaka wau me ka'u nīnau mua, inā pololei ka mea a'u i lohe ai: manuahi anei ka ho'ōla kino 'ana? Wahi a ka wahine 'olu'olu: "'A'ole." Kaumaha nō wau i kāna pane kū 'ana mai ia'u. Kaumaha wau i ka ho'opau koke 'ia 'ana o

ko'u hana kiu ma mua o ka ho'omaka maoli 'ana, a nui ke kani'uhū no ka lāhui Hawai'i. I ka ho'okumu 'ia 'ana o ka Haukapila, manuahi ka ho'ōla 'ana, akā, i ka loli 'ana o ke au, a me nā kānaka he nui i hoihoi i ka mālama kenikeni, ho'opau 'ia kēia hana pono.

I hea ka ha'ina e hemo ai kēia pilikia nui? 'O kākou nō ka ha'ina. 'Auhea 'oukou e nā kauka a me nā kahu ma'i Hawai'i! Na kākou ke kuleana. Ikaika ka lāhui i ka ikaika o nā kānaka, no laila, e lōkahi kākou a pau a e kōkua i ka ho'onui 'ana i ka ho'ōla kino. Aia a laulima kākou no ka hō'ikaika 'ana i ka lāhui, a laila e polapola nō kākou! E ola nō!

Ke Kuini 'Emalani, ka mea nāna i ho'okumu i ka Haukapila 'o Queen's.

Ke Loli Nei ka 'Āina o Hawai'i Make'e i ka 'Āina Aloha

na Leesa Gushiken

Lua 'ole 'o Hawai'i nei i nā kahakai one kea nani, nā kuahiwi kilakila, nā awāwa uluwehi a i 'ole ka napo'ō 'ana o ka lā e pā ai ka na'au? Ke 'ike aku nei au iā Hawai'i nei i kēia lā, a he wahi 'oko 'a loa 'o ia. Ua loli loa 'o Hawai'i nei ma kekahi wā pōkole wale nō. Hali'a aloha wau i ka lawai'a 'ana, ka he'enalu 'ana, ka hahai pua'a 'ana, ka 'au kai 'ana, ka ho'omoana 'ana, a me ka ho'onanea 'ana me ko'u 'ohana a me ko'u mau hoa aloha. Akā, 'a'ole hiki iā kākou ke hana i kēia mau mea i kēia lā, no ka mea, ua lilo ia mau wahi iā ha'i.

Ua kipa akula wau i ko'u mau mākuā e noho ma Koloa, Kaua'i no ka wā ho'omaha Kalikimaka. Ma Po'ipū a me Koloa, nui loa ka loli 'ana o ka 'āina. Ma ka'e o ke alanui o ke Awa Moku Kukui'ula, kūkulu 'ia mai nā hale no ka po'e waiwai. E kūkulu 'ia ana nō nā ke'ena noho hou i kahi kokoke i ka hale kinai ahi o Koloa. E ho'oluku 'ia ana ka pāka ma Old Koloa Marketplace (ma kahi o Sueoka's), a e kūkulu 'ia ana he kikowaena kū'ai hou. E lilo ana 'o Koloa i wahi ho'okipa malihini.

Ma o ke kūkulu 'ia 'ana o nā hale, kōkuā 'ia ko Hawai'i no'eau ho'okele waiwai, no ka mea, loa'a ka 'oihana hou no nā kama'āina o Hawai'i nei. Akā, nui nā ka'a ma ke alanui ma muli o ka nui o nā hale i kūkulu 'ia i nā mokupuni apau o Hawai'i. I ke kau 'ana i ke alaloa ma 'Ewa, pa'a ke alanui i nā ka'a no 'elua hola, a pa'a hou ke alanui i ka 'auinalā i ka ho'i 'ana i 'Ewa.

Me ka uhi 'ia 'ana o Hawai'i nei i nā hale, 'o wai ke kōkuā 'ia? I kēia lā, pipi'i nā hale ma Hawai'i nei. 'A'ole paha i lawa ke kālā o ke kama'āina e kū'ai ai i ia 'ano hale, a na nā kānaka waiwai 'ē wale nō e kū'ai mai i nā hale. No laila, 'a'ole mālama 'ia ka po'e Hawai'i e ke aupuni – lō'ihiki ka papa inoa e loa'a ai he 'āina ho'opulapula, a ke nui mai nei nā kama'āina hale 'ole. I nā kānaka o Hawai'i e lilo ana i po'e kuenta, e kū'ai mai ana nā po'e waiwai mai Kaleponi i nā hale noho kauwela ma Hawai'i nei.

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 9)

na Kalau'ihilani Robins

'Auhea 'oukou e nā hoa ho'okoa. Mai ka mokupuni o Hawai'i kuāuli a hiki i Ni'ihau o ke one pūpū o Kahelelani, ke aloha nō kākou a pau. E hahai kākou i nā hana a me nā 'ike a nā kūpuna i aloha nui 'ia a e ho'okū i ka nome 'ana i ko kākou 'āina aloha.

Ua 'ike kākou i ka 'a'ai 'ia 'ana o ka 'āina ma O'ahu. Kūkulu 'ia nā hale nui a me nā hōkele a ne'e mai nā haole mai ka 'āina 'ē mai. Ma o kēia hana, ke 'a'ai 'ia nei ka mokupuni 'o O'ahu. Ua nui a'e ka po'e e noho nei ma kēia mokupuni a ua pihaku'i ka mokupuni i nā ka'a, nā hale a me nā haleku'i. He 'āina nani nō ko ka mokupuni 'o O'ahu, akā nō na'e ua ho'opupuka 'ia ka 'āina e ka po'e. 'Oiai 'a'ole na nā kānaka wale nō e 'a'ai ana i ka 'āina, na ka mana'o haole nō ho'i ka 'a'ai 'ana i ka 'āina.

'Oiai i ke au o ko kākou mau kūpuna, nui ko lākou aloha i kēia 'āina aloha. Nui ko lākou hō'ihiki i ka 'āina a i nā mea ola a pau. Ua mālama maika'i nā kūpuna i ka 'āina, no ka mea na ka 'āina e mālama a hānai iā lākou

I kēia mau lā, 'a'ohe mālama, 'a'ohe aloha o kānaka i kēia 'āina 'o Hawai'i nei. Ma O'ahu, nui nā kānaka e mālama 'ole i ka 'āina. 'Ike pinepine 'ia ka 'ōpala ma kahakai a ma ka 'āina. Nui ko'u hopohopo no nā mokupuni ma waho aku o O'ahu, no ka mea, e like ana nā mokupuni 'ē a'e me O'ahu. Auē kā ho'i ē!

Eia hou nō kekahi, ke kū'ē nei kākou i ka ho'opoina 'ana i ka mana'o o ko kākou po'e kūpuna. Ua laha nā mea a me nā mana'o o ka Haole i kēia au. 'O kekahi la'ana, 'o ia ho'i ka Superferry. He mea kēia a ka Haole, no ka mea 'a'ole nānā 'ia ka pono o ka 'āina a me ka pono o nā mea ola o ke kai. Nānā wale 'ia nō ka pono o ke kanaka. Makemake wale 'ia nō ka mea e ma'alahi ai ke ola o nā kānaka. A nānā nui 'ia ka mea i hiki ke ulu a nui a'e ka pu'u kālā a ka po'e Haole me ka nānā 'ole i ka pono o ka 'āina, ke kai, a me ka po'e 'ē a'e. 'O kekahi hopena o kēia Superferry, 'o ia ka pa'a 'ana o ke alanui. Ua pa'a nā alanui o O'ahu i nā ka'a a e pa'a ana nā alanui o nā mokupuni 'ē a'e i nā ka'a o O'ahu. He kuleana ko kākou e ho'ōki ai i ka ho'omau 'ana o ka mana'o

(ho'omau 'ia i ka 'ao'ao 9)

Ke Loli Nei (ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 8)

Ke lilo nei 'o uka a 'o kai i ke kūkulu 'ana i nā kikowaena kū'ai hou, nā hale waiwai hou, a me nā hōkele. Inā, 'a'ole kākou mālama i ka 'āina, e nalowale ana ka 'āina o ko kākou wā kamali'i. No laila, pono iā kākou ke kū'e i ka ho'oluku 'ia 'ana o ko kākou 'āina, a me ke kūkulu 'ia 'ana o nā hale hou. Mai poina e mālama i ka 'āina, no ka mea, e mālama ka 'āina iā kākou.

Make'e 'Āina (ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 8)

Haole i ke kūkulu 'ana ma Hawai'i nei.

'O ke kuleana o ke keiki hānau o Hawai'i nei, 'o ia ka mālama 'ana i ko kākou one hānau. No kēia hanauna ke kuleana e alaka'i i kēia lāhui i ke ala pono. No laila he leo paipai kēia no kēia hanauna e maka'ala i ka 'a'ai 'ia 'ana o ko kākou 'āina a e ho'okū i kēia hana. E kū'e kākou i ka ho'omōhala 'ia'ana o ko kākou 'āina.

E huliāmahi nō kākou no ka pono o kākou a me nā pua e hiki mai ana!

Ka Ha'a o ke Kime Kinipōpō Peku o ke Kulanui o Hawai'i

na Kekūhaupi'o Kalilitimoku

I ka Hui Kinipōpō Peku Aupuni (NFL) a i 'ole i ka Hui Kinipōpō Peku Kulanui (CFL) o 'Amelika a me ke ao nei, 'a'ole ho'okahi kime kinipōpō peku e lilo i moho no nā lāhui Polonekia a pau. No laila, ua lilo 'o Hawai'i i kahi hui no nā lāhui Polonekia 'ē a'e a me ia hana, ua hāpai 'ia ko lākou mo'omeheu i Hawai'i, nā mo'omeheu ho'i o nā kānaka Hāmoa a me nā kānaka Tonga. A i ko lākou hiki 'ana mai ma Hawai'i nei, hele pū mai me ko lākou mo'omeheu. 'A'ole kēia he pilikia nui, 'a'ole ia he pilikia iki akā

he mea nō ia e ho'omaopopo ai: me ka hiki 'ana mai o nā malihini, e ho'ololi ana paha lākou i kekahi mau mea o Hawai'i nei. E like me ka hiki 'ana mai o nā mikionali, ua loli 'o Hawai'i ma hope o kā lākou hele 'ana mai. Pehea, e lilo ana kēia mau mea pono'i a ka Hawai'i, a i 'ole e mau ana nō ka mo'omeheu Hawai'i?

No laila, ua hō'ike 'ia aku ka Haka i ke kime no ka manawa mua loa e kekahi mau 'alapa Hāmoa o ke kime. 'A'ole ho'okahi kanaka Maori ma ke kime akā hāpai 'ia ka Haka e nā kānaka Hāmoa, pehea lā? Eia Hawai'i, ka pae 'āina o Hawai'i, ku'u one hānau, akā ke huluhula nei mākou i kekahi mea o ka

lāhui Maori? A eia nā kānaka Hāmoa ke alaka'i nei i ka po'e Hawai'i ma ko Hawai'i 'āina...auē!

No kekahi, 'a'ole paha kēia he pilikia nui, akā no'u iho he pilikia nui nō kēia. 'Ehia mau manawa i ko nā kānaka Hawai'i ola i hō'ole ai ke aupuni 'āina i ko kākou mana'o e mālama i kekahi mau mea Hawai'i a e waiho i kēlā mau mea me

ka ho'ololi 'ole 'ana. I ku'u wahi mana'o, inā ho'ololi 'ia nā mea a pau, pau ko kākou mo'omeheu i ka ho'ololi 'ia. Pehea kākou e holomua ai a e mālama ai nā mea i loa'a mai nei, inā 'a'ole hiki iā kākou ke mālama i nā mea i koe i kēia au?

No laila, eia ka hunaahi o ko'u mana'o e kapae i kēia mea he Haka a e kuapo me ka 'Aiha'a a i 'ole ka Ha'a. No ka Haka, 'o ia nō kekahi 'ano o ko ka po'e Maori hula 'ana ma mua o ke kaua. Akā na ka Hawai'i ka Ha'a, a 'o kēlā ka mea 'oko'a. 'A'ole au makemake e 'ike hou i kekahi mea Hawai'i e hā'ule iho ana ma hope no ka holomua 'ana o kekahi lāhui 'ē a'e a na'u ke koho e mālama i ia mea no ka po'e Hawai'i. 'O kēia ke kumu e ha'i aku ai au i nā kānaka pāpaho, "'A'ole kēia he hana no ke kime kinipōpō peku wale nō, no ka po'e Hawai'i pū kēia mea a me ka po'e e kākō'o nei iā mākou, a e hō'ike aku ia i ko nā kānaka Hawai'i hō'ihi a me ke aloha i ka 'āina o ko kākou hānau 'ana.

'A'ole au makemake 'ole i ko'u 'ohana Polonekia, nui ke aloha o'u iā lākou a me ko lākou mo'omeheu, akā pono nō ka po'e Hawai'i e mālama i ko kākou mo'omeheu o nalowale akula i kēia au no ka hiki 'ole i kekahi kanaka ke kūpa'a ma hope o ko kākou mo'omeheu Hawai'i.

'Auhea nā kumu?

na Pua'ala Hiura

Aloha mai e nā pulapula o ke kula nui nei i Mānoa. Eō mai e nā 'ōiwi Hawai'i mai ia 'āina hānau! E lana nō ka hiamoe a e wehe i kou mau pepeiao. E'ia nō ho'i kākou ke kū nei no ka ho'ōla hou 'ana i kā kākou 'ōlelo makuahine, 'o ia ho'i ka 'ōlelo Hawai'i. He mea pono nā kākou e a'o mai. 'Auhea 'oukou e nā kumu 'ōlelo Hawai'i?

Wahi a ke mele, "He lālā au no ku'u kumu." Na nā kumu e a'o mai i ka 'ōlelo i nā haumāna a pau loa akā na'e, 'a'ole lawa nā kumu ma kēia kula nei. 'O ia ka pilikia nui mai Hawai'i a Ni'ihau akā he mau haumāna kākou i ke kula nui o Mānoa. Loa'a iā kākou nā kumu 'ōlelo Hawai'i mai Hawai'i wale nō, 'a'ole hiki iā kākou ke hele i nā 'āina 'ē a'e no kā kākou mau kumu.

I ka nele 'ana o kākou i nā kumu 'ole, pono nō nā haumāna e kŭlō'ihi no kekahi noho ma ka papa. 'A'ole lākou makemake e kŭlō'ihi ma muli o ka piha 'ana o nā papa a nui nā haumāna e waele ana i ko lākou ala e a'o ai i ka 'ōlelo Hawai'i. Iā kākou e kali ana 'o ka wehe 'ana o nā papa i ke kau a'e, ho'olilo kākou i ke kālā he nui no nā papa kūpono 'ole. I nā mekia 'ē a'e e like me ka 'oihana a i 'ole ka 'epekema, hiki ke koho i nā papa me ka nanea. I ka mekia 'ōlelo Hawai'i kākou e kŭlō'ihi ai no nā papa no ka piha maika'i o kā kākou mau papa manawa. He mea kūpono 'ole. Wahi a Kahaleanu Kapana, he haumāna na Kawaihuelani, "'A'ole nō au e ho'omau inā 'a'ohe papa i kēia kau!" Auē nō ho'i! Na wai e a'o i nā haumāna?

Ua kau inoa au i 'elua papa 'ōlelo Hawai'i no kēia kau kupulau. I ko'u hiki 'ana i ia mau papa, 'o ka maopopo ihola nō ia ua kāpae 'ia nā papa.

'O ke kahua ma mua o ka hale. Like kēia 'ōlelo no'eau me ke a'o 'ana mai i ka 'ōlelo Hawai'i. Na nā kumu i kŭkulu i ia kahua pa'a. Me ka nele 'ana o mākou i nā kumu 'ole, e 'ūmikimiki nō ke kahua. He kuleana ko nā kumu a he kuleana ko nā haumāna. Na nā kumu e mālama a e a'o i ka 'ōlelo. 'O ia ko lākou kuleana. Na nā haumāna e ho'olohe me ke akamai a me ka 'eleu. 'O ia kā kākou kuleana.

I ke kali 'ana 'o ka loa'a mai o kahi papa kūpono, e poina paha nā analula a me nā lula o ka 'ōlelo. Pono nō kākou i nā kumu maika'i i hiki iā lākou ke a'o mai i nā haumāna a pau loa i nā mea pono o ko kākou 'ōlelo, 'o ia ho'i nā mea i koi 'ia no ka ho'okō 'ana i ka mekia 'ōlelo Hawai'i.

Eia kekahi mau mana'o no ka wehe 'ana i ia pilikia nui. 'O ka'u hopena 'ekahi, e hai i nā kumu hou no kēia kula. 'Ano nui nā kumu ma waho o ke kula nei, a hiki iā lākou ke kōkua mai i nā haumāna. 'O ka'u hopena 'elua, e ho'onui i ka helu o nā haumāna e hiki ke noho i nā papa a pau. I kēia hana 'ana, e kau inoa ana nā haumāna hou i ia mau papa pono. E akahelu kākou i ka hele a moloā i kekahi papa me nā haumāna he nui. 'O ka'u hopena hope loa, hiki i nā haumāna mai nā papa 'ekolu a me papa 'ehā ke kōkua i ke a'o 'ana i nā kaikaina o nā papa mua. E ho'oikaika ana kēia hana i nā haumāna e a'o aku ana a he mea waiwai no kākou a pau i ko kākou ho'ōla hou 'ana i ka 'ōlelo makuahine.

Aia 'o Kawaihuelani lāua 'o Kamakūokalani i ho'okahi kula i kēia wā. He iwakāluakūmālīma paha kumu a Kawaihuelani. I ke kau hā'ule lau o ka makahiki 'elua kaukani me 'ehiku, aia ma lalo o Kawaihuelani kanawalu mekia 'ōlelo Hawai'i, 'elima haumāna e 'imi ana i nā palapala 'ōlelo Hawai'i a me 'eono laeo'o 'ōlelo Hawai'i. Hō ka 'eleu! Makemake kākou e ho'omau i kēia ala, no laila pono nō kākou i nā kumu. Pehea lā kākou e holomua ai me ka nele 'ana o kākou i ke kumu 'ole? No laila, e ho'omau nō e nā pulapula a lilo i mau kumu o nei 'āina.

No ke Ola Kino

(ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 7)

Akā na'e, inā 'a'ole hiki ke hahai i ua 'ōlelo ho'ohali nei, e hana paha e like me kēia. No nā haumāna e hele i ke kulanui, e holo paikikala i ke kula inā noho 'oe i kahi kokoke. I ko 'oukou hele wāwae 'ana i ka papa i luna o ka hā o ka papahelu, mai kau i ka 'eleweka, e pi'i a'e i ke alapi'i i mea e ho'oikaika ai i kou wāwae, i kou kino, a me kou pu'uwai. Akā, inā 'a'ole hiki iā 'oe ke pi'i i luna o ke alapi'i, hiki paha ke iho i lalo o ke alapi'i, i mea e ho'oikaika ai ma kekahi 'ano.

Maika'i ka ho'oikaika kino 'ana, akā na'e, inā 'oe e 'ai pono i ka wā o kou ho'oikaika kino 'ana, ua hemolele i ka mālīe! E mālīe 'oe i kou kino a me kou na'au. No laila, e 'ai i nā mea ulu a me nā hua 'ai like 'ole. E 'ai i ka noni e ho'ēmi ai i ke koko pi'i, ka na'okoko, a pēlā aku. Inā 'oe e 'ai i ka mīkana, hiki i kou kino ke pale aku i nā 'ano like 'ole o ka ma'i 'a'ai. Mai poina, hiki ke 'ai i ka 'i'o pipi i wili 'ia, ka pai pika, a pēlā aku, akā, mai 'ai i ia mau mea he nui!

No laila, e 'ai pono kākou, e ho'ikaika kino kākou, *I lohe i ka 'ōlelo a ho'okō, e ola auane'i a laupa'i.* (ON# 1229)

E Mālama i ke Kua'ana (ho'omau 'ia mai ka 'ao'ao 2)

E nā hoa kula, eia kekahi kōkua nui, e hele 'oe i ka hale waihona puke ma kahi o ke kū'ai 'ana mai i nā puke he nui, no ka mea pēlā e make ai nā kumu lā'au he nui. Minamina nō, he mea waiwai nō ka hale waihona puke. A inā ho'ihō'i 'oe i nā puke i ka manawa kūpono, manuahi ka hō'ai'ē 'ana.

Eia kekahi hana ma'alahi loa e kōkua ai i ka po'e kū'ai hele – e kū'ai i nā mea i ho'ohana 'ē 'ia. Kaulana nō 'o Craigslist.com i ia 'ano kālepa. Ma laila e kū'ai 'ia mai a kū'ai 'ia aku ai nā mea hou a me nā mea kahiko. Inā kū'ai 'oe i nā mea i ho'ohana 'ē 'ia, he kōkua ia i ka 'āina, no ka mea, 'a'ole kākou ho'omāunauna i nā mea e hiki ke ho'ohana hou 'ia. Inā 'a'ole kākou ho'ohana i kēia mau mea, aia ana ia i luna o ka 'āina no ka wā lō'ihī loa. A 'oi aku ke emi ma Craigslist.com ma mua o nā hale kū'ai, no laila 'o kekahi hana kēia e mālama ai i ka 'āina a me ke kālā.

Inā makemake 'oe e loa'a ke kālā eia kekahi hana – e ho'opō'aiapuni i kāu mau kini a me kāu mau nūpepa. Ma'alahi loa! Nui nā hale a me nā ka'a e lawe i nā mea hiki ke ho'opō'aiapuni 'ia i nā wahi like 'ole. Hiki ke loa'a ke kālā no ka ho'ihō'i 'ana i nā kini, a he mea maika'i loa ia. Aia ma kekahi mau kula aupuni he 'ano pahu, kahi e hiki ai ke waiho 'ia nā pepa a me nā mea ho'opō'aiapuni 'ē a'e. E waiho wale i nā mea i loko o ka pahu.

He papa helu pōkole wale nō kēia. Hiki ke 'imi 'ia nā mea kōkua 'ē a'e i nā kahua pūnaewe like 'ole a i loko nō ho'i o nā puke. E mālama i ka 'āina nou iho a e mālama i ka 'āina no kou kua'ana a me kāu mau pua. He kuleana ko kākou e mālama ai i ka 'āina no nā pua o Hawai'i nei. E waiho nō kākou i ka honua uluwehi 'eā, 'a'ole he 'āina malo'o. E mālama 'ia ko kākou kua'ana, a pēlā nō e hiki ai ke ho'omau. E ho'omōhala i nā pua nani kōkī.

Ka Hānai 'Ana: He Mea Ku'una o Ka Wā Kahiko

na Leo Kekeahuna-Hoaeae

Mai ka wā kahiko a hiki i kēia mau lā, he mea makamae a aloha nui 'ia ka hānai 'ana i nā keiki a ka po'e Hawai'i ma Hawai'i nei. 'O ia ke ku'una nui i ho'ohana 'ia aku a ho'omau 'ia aku i loko o nā 'ohana he nui ma Hawai'i nei. He keiki hānai nō

ho'i wau na ko ko'u lūau'i makuahine kaikaina, no laila, maopopo nō ho'i ia'u ke 'ano o ka na'au ke maopopo 'ole nā mea i hana 'ia ai a me nā kumu a kekahi kanaka e hā'awi aku ai i kāna keiki. I loko o ko'u 'ohana, ua ho'ohana 'ia aku a ua ho'omau 'ia aku ke ku'una o ka hānai 'ana aku i kēlā a me kēia hanauna, mai ko ko'u kupunahine kuakahi a hiki i ko'u hanauna. I ka mana'o o ka po'e Haole, he mea luhi loa ka hānai 'ana aku o kekahi keiki i kekahi malihini. E ulu a'e ke keiki me ka ho'omaopopo 'ole 'ana i kona mau lūau'i mākua a me kona 'ohana, a lilo ia i mea ho'oluhi iā ia.

Ma mua, 'o ka hiapo ka mea i hānai mau 'ia aku i kona mau kūpuna no ka mea 'o ia ke keiki e a'o mai i nā mea nui e pili ana i ka 'ohana a e ho'omau aku nō ho'i i kēia mau mea nui a e ho'ona'auao i nā hanauna hou. I ka 'ōlelo 'ana aku o nā lūau'i mākua, "nāu ke keiki kūkae a na'au," e hā'awi aku ana lāua i nā mea a pau i pili i ke keiki i nā mākua hānai, na lāua e mālama. I ka nohona Hawai'i, he 'ōlelo pa'a ia ma waena o nā lūau'i mākua me nā mākua hānai. Me kēia 'ōlelo pa'a, ho'omaopopo 'ia mai, ina kupu mai he pa'apa'a e pili ana i ke keiki, ho'opōpilikia loa 'ia aku ke keiki. 'A'ole kēia he mea e ho'oka'awale ai i ke keiki a me kona mau lūau'i mākua, akā, maopopo nā mākua i ke keiki a mapopo kona mau hoa hānai, kona mau kaikaina, a me kona mau kaikua'ana.

Ulu a'e ke keiki i kekahi 'ohana me ke aloha he nui a me ke pili aloha i kona 'ohana. I kona wā kamali'i, a'o mai ke keiki i ka mea nui, 'o ke aloha 'ana aku a me ke kōkua 'ana aku a me ka mahalo 'ana aku kekahi i kekahi. A'o mai 'o ia i ka mea nui 'o ka hana maika'i a 'imi aku 'o ia i nā mea like 'ole a pau o ke ola. No laila, i ka mana'o o ka po'e Hawai'i, 'a'ole he mea luhi ka hānai 'ana aku, akā, he mea nui e hīki'i aku i nā hanauna he nui o kēlā 'ohana.

Ma mua, ua huikau loa au, no ka mea 'a'ole maopopo ia'u nā pilikia o ko'u mau lūau'i mākua a ua mana'o mai wau ua mahu'i 'ole 'ia ko'u hānai 'ia 'ana a 'a'ole lāua i makemake iho ia'u. 'A'ole wau i 'ike aku i kā lāua kumu i makemake 'ole ai ia'u. 'O ko'u makua kāne, he keiki hānai nō ho'i 'o ia, ka mea i 'ōlelo mai ia'u i ke kumu a ko'u mau lūau'i mākua i hā'awi aku ai ia'u. I kona mana'o, 'a'ole wau he mea makemake 'ole 'ia, a inā 'a'ole makemake ko'u mau lūau'i mākua ia'u, 'a'ole pilikia, no ka mea, 'o ko'u mau mākua hānai nā mea i aloha iho ia'u. I nā manawa a pau, ua makemake lāua i kekahi kaikamahine ma muli o ko lāua hānai 'ana aku i kekahi keiki kāne, no laila, i ko lāua 'ike maka, he makana nui wau mai Ke Akua mai. I ka 'olelo 'ana mai o ko'u makua kāne hānai i kēia mo'olelo, ua mana'o mai wau 'oi aku ke aloha nui 'ia o kekahi 'ohana ma mua o ka waiwai ho'oilina.

Ka`auhelemao
(he mo`olelo nūpepa kahiko)

E ka makamaka o nēia wahi māla ho`oulu hoi -

Ua hele nō paha a kama`āina loa nā inoa `o Māui, Kamapua`a, Kawelo, a me Kalapana ma ke `ano he me`e o kēia `āina aloha. Pehea na`e kahi moa wahine iki o ka huli hema nei o nā Ko`olau? Eia mai kahi mo`olelo i pa`i mua `ia ma ka nūpepa *Ka Makaainana*, i ka lā 25 o Malaki, MH 1895. E heluhelu mai, a `ike `ia ka mo`olelo o kēia kupua. - LH

He wahi kaulana keia e waiho nei a hiki i keia la ma ke kukulu akau hikina o ke awawa o Palolo, a e pohaiia ana e ka ohu o na pali i ka hapanui o ka manawa a puni ka makahiki. Ma ka moolelo kahiko o Hawaii nei, ua oleloia, he moho

moa kupua hoohakaka ko ia wahi, a ua oleloia oia, he moakanaka a he kanaka-moa. He oia mau no hoi kona kulana lanakila imua o kona mau hoa paio a pau e ku aku ana imua o kona alo; aka, he manawa ma ia hope mai, ua hoes aku la he moho moa mai Molokai mai, he wahi moa kupua pananaiki wale no oia, a nana i hoopuhili i ka ikaika o Kaauhelemao ma o kona komo kino maoli ana iloko o ke kino o Kaauhelemao, a hoomaka iho la e nalinali me kona nuku, a i ka puka ana ae iwaho, ua ku a pilikia o Kaauhelemao, a lele aku la oia ma keia wahi i hoike ia ae la a lu ae la i kona mau hulu ma o a maanei, a ke ulu nei malaila kekahi mea ulu i ano like loa me

ka hulu o ka moa a hiki i keia la, i loa ole hoi ma na wahi e ae o Hawaii nei. He kiowai nui malaila, a ke ulu nei he mau ano kalo like ole malaila a hiki i keia la.

I keia hoala kua hope loa ana iho nei a Wilikoki ma, ua loa aku la oia me kona mau hoa ma keia wahi i ka poe auhee e noho ana, a o ke kalo no hoi ka ai, a o ka bipi no hoi o ke kuahiwi ka ia i hoehuia i ka poka.

He kulana kilakila ko keia wahi i ka wa malaetae, a he mau hiohiona hoanoano i ka wa e kahikoia mai ana e ka ohu. He keha kau iluna me he mau mala lewalewa la i kauia i ka lewalani e lei mau ana i na huna wai olino o ke anuenue.

na Iaka

Ka Ulu Hoi

Puke 8 . Helu 1 *6 Pepeleuali 2008*

MĀNOA, KONA,
O`AHU A LUA

www.kauluhoi.org

Iokepa Gomes
Leesa Gushiken
Pua`ala Hiura
Kamuela Ka`apana
Kekūhaupī`o
 Kalilimoku
Kalei Kawa`a
Leo Kekahunā-
 Hoeae
Kaikaina Kekua
Nohea Kumalae
Ikaika Lum
Koa Merino

Dean Nikaido
Sanoi Peahu
Kalau`ihilani Robins
Kauanuiāleimaka
 Tagupa
U`ilani Urabe
Kēhaulani Wong

Kahikina de Silva,
Luna Ho`oponopono

Keoni Chang-Purdy
 Kōkua

E ho`ouna mai nō i leka, mo`olelo, mele, ho`olaha, a pēlā aku iā:
mooolelo@kauluhoi.org

Inā he mana`o kou no kā mākou e hō`ike aku nei, e leka uila mai iā:
luna@kauluhoi.org

Mahalo `ia nō ke kāko`o `ana mai a ka Diversity and Equity Initiative o ke Kulanui o Hawai`i.